

A köveken innen és túl

Ha igaz az, hogy egy népet, nemzetiséget mindennél jobban jellemeznek építményei, akkor mi büszkéek lehetünk arra a műemlék-örökségre, amelyet őseink hagytak ránk. Kilencszázéves templomok, gótikus várak és apátságok, barokk paloták és kastélyok, de műemlékértékű falusi hajlékok és ipari műhelyek is jelzik, hogy megtelepedésünk óta mit alkottunk ezen a földön.

Ilyen értelemben műemlékeink önismeretünk kiapadhatatlan forrásai; mondhatni létalapunkat alkotják. Művészettörténeti értékükön túl tehát önmegbecsülésünk, bihariságunk, székely voltunk vagy mezőségi létünk tudatosítása, erősítése is kéri fokozott ápolásukat. Gondozásuk egyúttal népi sajátosságaink, különös jegyeink, múltunk és jelenünk gondozását is jelenti. Megőrzésükkel önmagunk megőrzéséhez járulunk hozzá.

Jó két éve, hogy a kolozsvári belvárosi református templom előtt fölfigyeltem egy idegenvezető szavaira. Miután fölhívta a figyelmet Szent György szobrára, a templomra mutatott, s franciául szólott:

— Alig félezer éves, az önök hazájában sokkal régebbiek is láthatók. Diszítése szegényes, az önök számára semmit se mond. Menjünk tovább.

Tovább mentek, de én még sokáig ott maradtam, megalázottan, megszegyenülten, s azóta is vitatkozom magamban azzal a ciceronéval, azokkal is, akik alkalmazzák, hogy vak vezessen világtalant, s a hozzánk látogató külföldieket ne vezesse, hanem félrevezesse.

Mit tehetünk, hogy ne essünk amaz idegenvezető hibájába, és műemlékeinket alaposan ismerjük meg? Egyetlen helyes megközelítő mód az, ha létrejöttük történelmi körülményeit, gazdasági viszonyait és természeti adottságait vizsgáljuk. És ha ugyanakkor fölfigyelünk mindarra, ami a köveken innen és túl látható. Mert az, hogy egy nép mit épít és hogyan, amit átvesz, miként alakítja, milyen jellegű építményekre fordít gondot elsősorban — nagyon is sokat mond az illető nép gazdasági helyzetéről, múltjáról, kultúrájáról vagy gondolkodásmódjáról.

Nézzünk hát szembe azzal a ténnyel, hogy a legszebb építményeinken sincs annyi faragvány, kőcsipke, szobor, mint a hasonló angol, német vagy holland alkotásokon. Kecsesség, szárnyalás, sudárság tekintetében nem vehetjük föl a versenyt sem a Loire menti kastélyokkal, sem Köln vagy Burgos katedrálisaival. De miért? Íme, mit ír Bíró József művészettörténész:

„...Erdély az európai fő képviselője... az erődök templommal egybekapcsolt alakzatának. A vezető építészeti gondolat ezeknél a templomkastélyoknál is a védekezés... S mennivel inkább katonás jellegűek maguk a várak, melyeknek Erdély igazi hazája...”

Legszámosabb, legfőbb építményünk tehát az erőd, a vár. Hogy miért, az ismeretes. Mialatt Provence-ban trubadúrok daloltak vagy Velence lakosai a karneválon vigadtak, mi élethalálharcot vívtunk a törökkel. De már annak előtte is kun, besenyő, tatár betöréseket kellett kivédnünk vagy elszenvednünk, annak utána pedig Bástia, Buccow és más osztrák generálisok martalócainak dülését. És nemcsak nagy hadak felvonulása, országos hadjáratok pusztítása ellen kellett pajzsot emelni, hanem kis portyázó bandák, garázdálkodó zsoldosok ellen is. És olyankor a bérceen álló megerősített templom is elég volt ahhoz, hogy a falu népének életét megoltalmazza.

Akadtt nem egy nyugati művészettörténész, aki izléshiánnyal, barbár befojással magyarázza gótikus építményeink kevésbé ékes voltát vagy barokkunk provinciális jellegét. Joggal vethető föl hát a kérdés: építőink rendelkeztek-e elég széperzéssel, képzelettel, képzettséggel? Erre azt válaszolnám, hogy a hozzánk települt szászok sok egyéb tudásuk mellett építőkészségüket is magukkal hozhatták, mégis, nyomban megtelepedésük után másként építkeztek itt, mint az őhazában. De ismeretes az is, hogy — ellentétben több nyugati nagy templommal — mi jórészt tudjuk, hogy kik építették műemlékeinket, azok pedig budai, bécsi, prágai mesterek, olasz, német pallérok voltak, sőt angolok is. Vajon itt miért nem készítették olyan faragványokat, nem alkalmaztak olyan díszes megoldásokat, mint odahaza?

Talán szegénységünk volt az oka?

Tény, hogy olyan gazdag városállamok, mint Firenze, oly forgalmas kikötők, mint a német Hansa-városok és holland kereskedelmi gőcpontok, nálunk nem alakultak ki. De az egész Balkánnal kereskedelmet folytató Szeben és Brassó, a Moldvával, Ukrajnával és a krími tatárokkal kapcsolatban álló Beszterce és Kézdivásárhely, a fejedelmi székhely Gyulafehérvár, az iparáról híres kincses Kolozsvár és Torda bizony elég fejlett és gazdag volt, s ugyanez mondható egész Erdélyre a Hunyadiak, Boeszkai vagy Bethlen Gábor idejére vonatkozóan.

Akkor talán az anyagihiány volna magyarázat? Még kevésbé, hiszen ismeretes, hogy fában és terméskőben, márványban és gránitban, mészben és téglában, sőt, vasban sem szenvedtünk hiányt. Mindig is exportáltunk építőanyagot. A Kolozsvárhoz tartozó Bács község kővéből épült például a magyar parlament és sok bécsi, pozsonyi palota.

Az áldozatkészség oldaláról is érdemes megközelíteni a kérdést. Már maga az a tény, hogy itt oly sok erőd épült, arra vall, hogy nem volt itt hiány áldozatkészség, munkavállalás és építőkedv dolgában. A parasztvárak pedig még ennél többet is mondanak. Mert csak Erdélyben épültek — sehol másutt a világon — ilyen várak, amelyek rakásához nem járult hozzá a király, a fejedelem, de még a püspök, főúr vagy városi nagypolgár sem, hanem a föld egyszerű népe, kis és nagyobb falvak lakossága emelte a maga védelmére, önnön erejéből. Lássunk kissé eme jelenség mögé! A földművesek, jobbágyok és szabadparasztnak nem rendelkeztek nagy összeggel, krajcáronként adták össze a vérépítés alapját, de milyen kitartás, takarékoság kellett ahhoz, hogy végül is jelentősebb summát összehozzanak. A munka nagy részét persze maguk végezték fogatos vagy tenyeres hozzájárulással, de milyen szorgalom, lankadatlanlanság kellett ahhoz, hogy — a napi megélhetési munkán kívül — kitermeljék a követ, vessék a téglát, döntsék a fát, égensék a meszet, kovácsolják a vasat a nagyszabású építkezéshez. És még valami: a parasztnak nem állt módjukban külföldről hozatni mestereket, de még a közeleli városok pallérait sem fogadták föl, mégis kiváló építményeket emeltek. Nem szűkölködtünk hát tehetség, hozzáértés dolgában sem.

De szűkölködöttünk biztonságban és nyugalomban. Paradox módon nemcsak a „szokásos“ háborúk miatt, hanem gazdagságunk folytán is. Bányáink és erdősegeink kincsére — az aranyra, ezüstre, sóra, fára — mindig is sokan vetettek szemet, s aki itt tartósan akart sátrat verni — már a trákok, dákok, rómaiak, avarrok idejében — annak először is erődítményt kellett építenie. S miután az erősegek megépültek, beváltak és oltalmat nyújtottak — az építészet kánonjává lettek. Irányt szabtak mind a világi és egyházi architektúra számára, a városok és falvak, a monumentális és a kisépítés részére egyaránt. A várszerűség, a védekező jelleg kötelezővé, hagyományossá vált, emiatt alakultak nálunk a tornyok zömökké, a falak vastaggá, az ablakok lőrésnyi keskennyé, a támpillérek vaskossá, a kapuk alacsonnyá. És erődökké építettük ki nemcsak a kastélyokat, hanem a zárdákat és leánynevelő intézeteket, nemcsak a kolostorokat, hanem az iskolákat, internátusokat, városházákat is. Hanem amit veszítettünk a révnél égetőzés vagy ékesség dolgában, azt kétszeresen visszanyertük a vámnál — sok vonatkozásban. Aki védekezés végett épít, tartósan épít és alapos munkát végez. Ennek köszönhetjük, hogy nálunk viszonylag kevés volt a gyűlékony palánkerőd, az omlatag sárvár vagy a gyenge vesszőfal. Oly sok épületünk maradt meg a mai napig, hogy megengedhetjük magunknak azt a „luxust“, amit méltán csodálnak meg a hozzánk látogató külföldiek, hogy ti. nálunk nemcsak a kolostorok vagy a bástyák régiek, nem csupán múzeumok, levéltárak kaptak helyet ódon falak között, de sok-sok iskolánk, gyermekotthonunk, antikváriumunk, könyvesboltunk, szövetkezeti irodánk, cukrászdánk és vendéglőnk is. Hogy mit jelent ez a kultúra folyamatosságának érzékelése, múltunk értékeinek megismerése, hagyományaink ápolása, honnanjövésünk és hovámenésünk tudatosítása szempontjából, azt hadd érzékeltessem egy egészen más vidéken, a jugoszláviai Vajdaságban élő író, Major Nándor szavaival, aki Dél című regényét megelőző tanulmányában így ír:

„Akkor rátaláltam a kőből épült városra, és síksági létemre, aki megszokta már, dott az a vádféleség is, hogy az erődjelleg részünkről nemcsak a védekezést, hanem mert porból és sárból épült vízszintes városainkat összeráglják, fölfalják a férgek, s a leomló falak maguk alá temetnek minden emléket, egy semmibe foszló veszendő világot, álmélkodva láttam: a kőből épült városban az idő kitágult, az emberek évszázadokat élnek kurta létükben is, hiszen a jelenbe kitapinthatóan belefolyik a múlt, és kitarulkozik előtte a jövő... Egy regényt hoztam magammal a szilárd kő világából ebbe a végeláthatatlan síkságba: a tér betöltésre vár körülöttünk.“

Folytassuk azonban számadásainkat a várszerűség ügyében. Elhangzott, leíródott az a vádféleség is, hogy az erődjelleg részünkről nemcsak a védekezést, hanem az elzárkózást is célozta. Történelmünk azonban pontosan az ellenkezőjét bizonyítja: erre a földre épp hogy a nyitottság volt a jellemző, a nagyfokú vendéglátókedv, befogadókészség, a minden új iránti fogékonyság. A Királyföldre százok telepedtek le, otthonra leltek a Szentföldről kiűzött lovagrendek, a hitük miatt száműzött huszita kelyhesek vagy anabaptista morva iparosok, a pogromok elől menekülő örmények és zsidók, bujdosó lengyel szabadságharcosok, bolgár kertészek és szlovák favágók, üvegfüvők, bányászok is. És minden nép építhetett itt városokat és falvakat, templomokat és iskolákat, kifejleszthette iparát vagy földművelését, ápolhatta kultúráját.

Szó sincsen hát elzárkózásról. Műemlékeink ebben a tekintetben is világos eligazítással szolgálnak.

Ismerjük el még egy gyengénket. Neve: retardáció. Ismeretes, hogy a művészettörténelem ezzel a kifejezéssel illeti késedelmünket, azt, hogy mi román kori boltíves stílusban építkeztünk a középkor derekán is, amikor Nyugaton már a gótika uralkodott, vagy hogy a reneszánszot még a barokk virágkora idején is alkalmaztuk.

Mi türes-tagadás, elmaradtunk, hátul kullogtunk. Hogy ennek is van történelmi magyarázata, az más lapra tartozik, ezúttal csak arra mutassunk rá, hogy vakság volna a retardáció mögött észre nem venni a hősi erőfeszítést, az állandó iparkodást is, azt, hogy távoliségünk, mostoha viszonyaink ellenére, ha megkésve is, de igyekeztünk tanulni, lépést tartani a haladással, el nem szakadni Európától, a kultúra nagy gócpontjaitól.

Ha műemlékeinkről elmélkedünk, nacionalista vélekedésekkel, elfogultságokkal is számolnunk kell, s fölszámolnunk belőlük, amit csak tudunk. Magyar és szász részről gyakran hangzott el a kultúrfölnyes mellveregető kijelentés, hogy építményeink a nyugati gótika, reneszánsz, barokk legkeletibb végvárai, tőlünk délre, keletre viszont egész más építészeti világ, a bizánci stílus honos. Román nacionalista történeteszek, építészek ezzel szemben a protestáns, puritán templomokat bélyegezték meg üreseknek, ridegeknek, fantáziátlan építményeknek, minthogy mellőzik a festményeket, szentképeket, szobrokat.

Mindezzel szemben az igazság az, hogy szűkebb hazánk nem az elkülönülés, az éles határok és választóvonalak földje, hanem ellenkezőleg — mint már előbb is láttuk —, a népek, kultúrák, építkezési stílusok találkozásának, egybefonódásának hona. Ismét idéznék Bíró József Erdély művészete című könyvéből:

„Római, dák és honfoglaláskori erődítések, őrtornyok omladékainak egész sora váltakozik a Székelyföld váraival s az Árpádok korának erődítéseivel.“ Ebből a találkozásból, sokoldalúságból nagyszerű ötvözetek, sajátos erdélyi irányzatok, megoldások, eljárások, építmények jöttek létre.

Emlékeztetnék például a talán legjellemzőbb, legeredetibb transzilván építményre, a román fatemplomra. Kis területen távoli világok fognak kezét. A szerény méretű hajójukhoz képest tornyuk magasba nyurgul. Ez a kecsesség, karcsúság a gótikus égetőrést, szárnyalást idézi. Ajtójuk szemöldökfájának, tornácuk boltozatainak, könyöklőjének gazdag faragása, felépítése reneszánsz ihletésű, de pompás belső ornamentikájuk, ikonjaik, egész festésük, cirill felirataik a bizánci kultúra hatását tükrözik. És van-e sajátosabb építmény, mint nem egy székely templom, amely előbb a román kori boltíves stílus jegyében épült, alapjai ma is azt őrzik, majd átépült a gótika vagy a barokk szellemében, de e nyugati jellegű falakon keleti rovásírásos szöveg olvasható és ősi pogány kultikus jelek, a nap és a hold látható? És nem csodálatos-e az, hogy a gótika nálunk népi stílussá alakult, mindenütt elterjedt, századokon át tartotta magát s egyes vidékeinken, például Kalotaszegen még a legkisebb falu temploma is csakis gótikus lehet, vagy hogy a reneszánszot főleg a fából építkező tájakon karolták föl, és mássá honosították Máramarosban vagy a Mócvidéken, s mássá a Székelyföldön? Ismerem a műemlékromboló lélektanát. Olyan házban nőttem föl, amelynek falai penészesek, salétromosak voltak, bútorzatunk csupa ütött-kopott rozogaságból állott. Hogy meglepődtem, amikor egyik módosabb barátom házába léptem, s megláttam a száraz, tiszta falakat, a fényes, modern bútorokat... Attól fogva a betonból épült szögletes ház és az áramvonalas politúrozott bútor jelentette számomra nemcsak a gazdagságot, hanem a haladást, korszerűséget is, s a mohos kő, rogyadozó fal, töredezett bútor képviselte nem csupán a nyomorúságot, amiben éltem, de az elmaradottságot, piszkot s mindent, ami sértett, megalázott s amitől szabadulni akartam.

Évtizedeknek kellett eltelniük, mígnem megértettem, mit érnek a régi falak, szobrok vagy festmények. De az antik bútorokkal szemben még mindig mocorog bennem valami viszolygás. A szépen renovált régi bútorban már gyönyörködöm, de ha fénytelen, foltos és csonka, akkor fantáziám csödöt mond, sehogy sem tudom elképzelni, mint festene az a komód vagy ágy kitarozva.

Ilyen emlékekkel magyarázható, hogy az egyszerű emberek jelentékeny része még irtózik az ódon épületektől, a régi bútoroktól, apáink hajlékainak stílusától; hiszen ne felejtjük el, a kolozsvári Kétvízközt éppúgy, mint Turnu Severin külső negyedeiben akad még viskó, és sokak legnagyobb álma modern, egészséges lakásba költözni. Érthető, hogy az ilyen emberek még nem értékelik az ódon építmények, bútorok, faragványok szépségét.

Még erősebb tény viszont az, hogy míg 20-25 évvel ezelőtt az ország lakosságának többsége szegényes hajlékban élt, ma millióknak épül falun és városon új otthon. S amilyen mértékben tűnnek el a régi városnegyedek, a faházak vagy a hajdani hidak, pajták, csűrök, olyan mértékben ébred föl az érdeklődés a múlt, az ősök iránt, A Magazinul istoric „karrierje“ nagyon tanulságos. Indulása után alig néhány hónappal legnépszerűbb folyóiratunkká vált, s nagy példányszámát évek óta többé-kevésbé tartja.

A fölserkent történelmi érdeklődésből egyre nagyobb részt kap a művészettörténelem. Érthető. A műemlék az a történelmi „dokumentum“, amelyik a legközvetlenebbül s a legkevésbé áttolmácsoltan, átértékelten szól hozzánk. Előttünk áll, megmászható, fölmérhető, bejárható s a maga kézzelfoghatóságában beszél építőről, annak századáról, szándékáról, műszaki készségéről. De a műemlék az a fajta történelmi „üzenet“, amely a legnagyobb tömegekhez, a legegyszerűbb nyelven szól, és a leggyakrabban. Milliók építkeznek ma, s ebből következik, hogy milliók értenek a kövek nyelvén. És kiadhatunk okiratgyűjteményeket, hajdani önéletírásokat, rendezhetünk be múzeumokat és állíthatunk ki korabeli rajzokat vagy pajzsokat, azokat nem fogják olvasni, tanulmányozni annyian és oly gyakran, mint az ódon épületeket, amelyekben lakunk, dolgozunk vagy amelyek előtt naponta eljárunk.

De a műemléknek dolgozik az audio-vizuális technika, a film vagy a tévé, amely naponta hozza elénk távoli tájak építményeit, és a repülő vagy gépkocsi is azzal, hogy milliókat visz messzi városokba, eddig nem látott alkotások csodálatára.

Ha mindezt egybevetjük a hazánkban folyó nagyarányú restaurálási munkálatokkal, a kiterjedt műemlékvédelemmel, akkor bizalommal tekinthetünk a jövőbe. Önértekelésünk értékrendjében a műemlékek egyre inkább elfoglalják az őket megillető helyet.

HERÉDI GUSZTÁV

Id. Sütő Béla (Vargyas)
munka közben

aki minden tudott, amit mások is tudtak, de semmi olyat nem tudott, amit mások külön-külön ne tudtak volna

„Egy másod óra percz alatt egy posta kocsi halad 7 talpnyit, egy varju 32; egy gőz szekér 40; a' vad libák 120, egy ágyu golyóbis 1800, a' telegrafi tudósítás 3703 talpakat. — Midőn a' gőz szekér sebessége a' varjak repülését felülmulja, 's azzal egy óra alatt 24000 ölet, 6 mért földet haladhatnak nincs miért a' repülés mesterségére törekedni“ (Nemzeti Társalkodó, írták az olvasók, 1835, II-ik Félészten-dő, 332. old.)

Mikó Imre újabb kötete* megerősíti eddigi benyomásainkat: Mikó kitűnően tud magyarul, és mindig megtalálja azt a tárgyat, amely a nyelv számára az üdítő és örömteli kibontakozás lehetőségeit kínálja. Ezúttal Brassai Sámuel életművéről számol be, száz dokumentumban és történetben mutatja be a szinte legendává vált öreget.

A látszat az, hogy Mikó a könnyebb megoldást választja, amikor szintézis helyett mozaikot nyújt olvasóinak, ám mi sem bizonyítja jobban szerzőnk kifogástalan stílusérzékét, mint az a mód, ahogyan tárgyahoz alkalmazkodik: Brassai alkotótevékenysége széthulló, egymással kevés rokonságot mutató területeken bontakozott ki, Mikó olyan formát választ tehát, amely biztosítja az egész mű érzékelését. A mozaikszerű forma elemeit alárendeli az élet egységeinek: ez a majdnem száz esztendő az a keret, amely a széthulló művet saját igényei szerint alakítja.

Paradoxon ez: Brassai enciklopédikus tudása, tehetségének páratlan gazdagsága ellenére sem alkotott maradandó értékeket, életműve mégis érték számunkra. A probléma tehát az, hogy megfejtsük ennek a paradoxonnak az értelmét. Mikó Imre könyvében pedig éppen erre a kérdésre keresünk elfogadható megoldási javaslatokat: úgy véljük, ez a legmagasabb igény, amit egy nagy életutat bemutató könyvvel szemben támasztani tudunk.

Nagy életút az övé? Extenzív értelemben Brassai nagy életutat futott be: hosszú életet élt, házitánitól professzor lett, széles érdeklődésű szerkesztőtől — akadémikus. Egész életén át csatázott, mindenütt saját igazát kereste, és ellenfeleinek érveivel szemben kevés megértést tanúsított. Önbizalma — amely ismereteiből táplálkozott — megingathatatlan volt. Életmódjában a plebejus értelmiségi

Probleme de politică externă a României (1919—1939). — Második, kiegészített, javított kiadást megért tanulmánygyűjtemény (az első 1969-ben jelent meg). A két világháború közötti viharos békeévek főbb tendenciáit, Románia diplomáciai törekvéseit az ország érdekei, függetlensége tiszteletben tartására — egyebek mellett — a következő témákat feldolgozó írások elemzik: a leszerelés és az agresszor meghatározásának problémája (1923—1933); Balkán-értekezletek (1930—1934); a kollektív biztonság problémája Délkelet-Európában (1933—1937); a Goga—Cuzakormányzat külpolitikája; az ország nemzetközi politikai helyzete a müncheni kapituláció után; Románia semlegesége a második világháború kezdetén. (Editura militară, 1971.)

Supplex Libellus Valachorum. — A Iosif Vulcan versfordításait tartalmazó kis kötet után a TEKA-sorozat most ismét a román—magyar kapcsolatokat idéző könyvet jelentett meg ezzel a vergiliusi mottóval: „Szörnyű sebet kívánsz ismét feltépni, királynő.“ Ezúttal a Supplex Libellus Valachorumra került sor, amelynek 180 év óta nem akadt magyar fordítója. Köllő Károly vállalkozott a könyörgő irat lefordítására az eredeti latin szövegből, s az előszó megírására Iosif Pervain professzorral társult. Elvszerű cselekedet volt magyar nyelven is közzétenni a felvilágosodás korának ezt a páratlan dokumentumát. A marxista kutatók nemzetiségre való tekintet nélkül állapítják meg, hogy a benne foglalt követelések jogosak voltak, ha maga az irat nem is volt forradalmi tett, hanem csak a fontolva haladás történelmi és ideológiai érvekkel alátámasztott programnyilatkozata. (Kriterion, 1971.)

* Az utolsó erdélyi polihisztor. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971.

TÉKA

LEV GINZBURG: Túlvilági találkozások. — A hitleri fasiszták szolgálatába szegődött szovjet hazaárulók egy csoportjának 1963-as krasznodari perét követően Ginzburg *Mélység* címmel könyvet írt, melyet a második világháborúról szóló egyik legmeggrázóbb dokumentumregénynek neveznek. A *Novij Mir*ben közölt és most Hernádi László fordításában magyarul is megjelent *Túlvilági találkozások* az előző mű sajátos fordításának tekinthetjük. A neves szovjet író, német népballedák, Goethe és Schiller verseinek fordítója, Nyugat-Németországban felkuttatta és meginterjúvolta a letűnt náci világ több kísérletalkáját: Kristmannt, a büntetlenül maradt krasznodari tömeggyilkost (ma jómódú ingatlanközvetítő), Speert, Hitler fegyverkezésiügyi miniszterét, Schirachot, a Hitlerjugend megteremtőjét és vezetőjét (mindketten letöltötték 20 éves bűntetésüket a spandaui börtönben), Sohachtot, a Reichsbank egykori elnökét, Hitler titkárnőjét, sógorát és Himmler vejét, a neofasiszta NPD egyik vezető emberét. A válaszokból kitérünk, hogy mindent Hitlerre hárítanak, s a múlttal való leszámolás helyett azon keseregnek, hogy amikor hatalmon voltak, nem éltek eléggé lehetőségeikkel. Ott lapang bennük a fasiszmus feltámasztásának vágya, s ez éberségre int. (Európa, 1971.)

B. G. CUZNETOV: Știința în anul 2000. — „Einstein szavadának” a tudományos gondolkodást és a kutatási módszereket egyaránt gyökeresen átalakító eredményeiből kiindulva, a tudós szerző a következő három-négy évtized fejlődésének irányát, főbb erővonalaikat próbálja felvázolni ebben a műben. Prognóza szerint — például — az ultrarelativisztikus fizika forradalmasítani fogja az elemi részecskék elméletét;

nálunk először válik nyilvánosan is öntudatos egyéniséggé. Az arisztokrácia születési elsőbbségének tudata mellett most egy új ideologikus mozzanat jelentkezik: a tudás hatalma a plebejus értelmiségi öntudatában mint a társadalom vezetésére való elhivatottság fogalmazódik meg. A kialakuló-vajdú polgári rend az eddigiektől merőben különböző értékhierarchiát alakít ki, amelyet közvetlen módon a hasznosság elvében láthatunk. A társadalom számára érték lesz az, ami hasznos, vagyis az, amit a társadalom hasznosnak ismer el.

A társadalom önmagát mint a köz javára hasznosan cselekvő emberek összességét látja: ideológus tudatában a hasznosan cselekvő egyén a teljes értékű honpolgár. A polgári politika maga sem kíván mást, mint a köz javára hasznos egyének számára megteremteni a cselekvés kedvező belső és külső feltételeit. Úgy tűnik, a polgári rend még nem mélyíti el a citoyen és a burzsoá közötti szakadékot: szabadon tenyészik tehát az az illúzió, mintha a polgári társadalmat szolgálmi azonos volna az emberiség ügyével. A plebejus értelmiségi öntudatában a polgárság először pillantja meg azt az új világot, amelyben belőle nemcsak egyenlő, de az egyenlők között is első államalkotó tényező válik.

A plebejus értelmiségi felemelkedésének példája Brassai, és ez a tény nem kerüli el a róla szóló könyv szerzőjének a figyelmét. Idézi Brassait, aki már 1835-ben Jósika Miklós munkái kapcsán így ír: „Kegyetek, magasan született uraim, azon gyengéd rendszer feltalálói, mely szerint a társaság savóra, tejre és tejfelre osztatik fel. Szükség-e emlékezetbe hoznom, hogy ezen osztályozás módja hatalmasan avulni kezd, s hogy újabb természetbúváraink... az emberiséget belső tulajdonok után osztályozzák, mely mód szerint, például, az oktondi, nem tekintvén fénymázos vagy bárdolatlan külsejét, egyképpen az alacsonyak sorába számíttatik; aki pedig tehetség, belső műveltség, nemes indulat és gondolkodás nélkül való, azt a pór nép osztályába vetik, szülessék bár selyem párnák közt vagy darócon.”

Brassai és reformkori fiatalságának elvarátai hittek abban, hogy az ország felemelkedésének (polgárisulásának) titka a nép művelése. A nép náluk eléggé amorfi tartalmú fogalom: nem annyira társadalmi rétegeket értenek rajta, mint inkább az „oktalanok”, a műveletlenek, az iskolától elzártak tömegét. A francia felvilágosodás fuvallata érződik, ám a múlttal való radikális szakítás igénye nélkül. Az erdélyi karteziánus-puritánus kezdeményezések (Apáczai, Pápai Páriz) óta eltelt 150 év kevés nyomot hagyott az itt megfogalmazott igényeken: a népet nevelni kell. Arról szinte senki sem beszél, hogy a népnek az elidegeníthetetlen joga volna a hatalomért való harc. Ez lesz a népművelő mozgalom kifulladásának oka néhány évtized múlva; sőt, a népművelő mozgalom jelentéktelenségében-befolyásos volta később már akadály a korszerű tudományos és politikai eszmék behatolásának-terjedésének is.

De még csak 1833-ban vagyunk, tele lelkesedéssel a nép ügye iránt. Bölöni Farkas Sándor megtért

amerikai utazásából, és most egy néplap megindítását javasolja. A javaslattal kapcsolatos levélváltás teljes anyagát Mikó közli először, s most Brassai válaszelevélből idézünk egy jellemző részletet: „Csak ugyan megfontolva azt, hogy éltem 's annak minden parkodása honnyomé, hogy a kimutatott állás ponton csekély mécessem világgal másoknak még homályosabb gőzkörnyékben burkoltaknak sététjét valamennyiben oszlathatom, és hogy a gyengéd kor miatt éretlen és fejletlen elméjük oktatásában szerzett tapasztalásom, a más környületek miatt parlagon maradt elmék mivelésében vezérül szolgálhat, mindezek ösztönöznek a nevezett újság redaktiojabeli részvételt elfogadni.“

A felvilágosító igény korlátai akkor ütköznek ki élesebben, amikor a társadalom gyakorlati átalakításának programját fogalmazzák meg a tudásban mélyen és tisztán hívó értelmiségiek. Emberek, akik egész életüket tanítással töltik, és a könyvek társágában keresik önmagukat meg a világ megértésének kulcsát, kevéssé hajlamosak a radikalizmusra. Brassai sem kivétel, ő is a mérsékelt haladás híve. 1842-ben saját és elvtársai álláspontját így fogalmazza meg: „Ezeknek fő elve, hogy mivel hazánk földművelési országa, legelőbb a földművelést szabaddítsák meg billincseitől. Ez leginkább elérhetőnek látszik egy célszerű urbér által...“

Megfigyelhetjük nála is az elmaradott viszonyokból származó tehetetlenséget, a megfogalmazott célok, a gyakorlati tevékenység és a vágyak közötti antagonizmust. A feudalizmus elleni harcot olyan társadalmi erő vezeti, amely helyzeténél fogva inkább csak kompromisszumban kereskedik, s a népszolgálatot tudatosan vállaló értelmiségre hárítja a saját, határozatlan körvonalú ideológiájának kidolgozását. Az elbukott szabadságharc, majd a félmegoldásokat vállaló kiegyezés ismét csak erősíti azt az illúziót, mintha az értelmiség volna a társadalom vezető osztálya. A nagy összecsapások nem a piacokon, hanem a folyóiratokban zajlanak. Miti-zálódik a népszolgálat: úgy tűnik, mintha a felvilágosodás jelszavai igazak volnának, és a tudás terjesztése elegendő lenne a társadalmi megújodáshoz.

Kialakul az ideológus értelmiségi típusa: a népszolgálat, a nemzeti eszmény hangoztatásával politikai vezető szerepet követel magának. Pedig nem alkalmas a radikális változások végrehajtójának, a radikális igények megfogalmazójának szerepére. Mert ilyen igény nincs: a társadalom nem termelte még ki az egységes, erős polgárságot. Az értelmiségire furcsa és gyakran visszataszító szerepet kényszerítenek az elmaradott viszonyok: olyan ideológia kidolgozását és terjesztését, amely időt, néhány évtizedes társadalmi „csendet“ biztosít a polgári rend kialakulása számára.

A nevelővé-ideológussá lett értelmiségit csupán roppant mérsékelt társadalmi igények szólítják természetkutatásra: ahol kicsiny az ipar, ott kicsi a tudomány is. Inkább a humaniorák fejlődnek, és itt is a leíró részek felé terelődik a figyelem. Az élő idegen nyelvek propagálása: példakép-keresés. Sok az olyan ember, aki mindent tud, sőt még azt

a mikrokozmosz kutatása elképzelhetetlen lesz a makrokozmosz tanulmányozása során szerzett ismeretek figyelembevétele nélkül; az ember uralni fogja a fiziológiai folyamatokat, a születést s a halált meghatározó tényezőket is beleeértve. Igaz, hogy a jelenkori tudományos fejlődés távlatainak anticipálása éppolyan bonyolult feladat, mint — mondjuk — egy elemi részecske hovatartozásának és „sorsának“ megállapítása, s még nehezebb a fejlődés gazdasági és társadalmi hatásainak a felbecsülése; ám a szerző nagy mennyiségű megbízható dokumentációs anyagot használ, s azt elmélyülten elemzi és szintetizálja, úgyhogy a könyv, érdeklőségén és jóslatainak viszonylagos érvényességén túl, élénken hozzájárul tudományos és filozófiai világtérünk tágitásához. (*Editura Enciclopedică Română*, 1971.)

NICOLAE IORGA: Válogatott írások. — Az 1965-ben Mihai Berza gondozásában megjelent Iorga-antológiából készült válogatás (Nagy Géza fordítása) legfőbb célja Iorga irodalmi munkásságának nyomonkövetése. Önéletrajza (*Egy ember élete*) fölött átsiklott kora irodalmi életének figyelme, pedig ez a mű egymaga elég lenne Iorga írói értékeinek elismerésére. Komoly politikai hivatást töltöttek be a maguk idején az 1904—1906 között megjelent útirajzai (*Hazai tájak*), amelyekben nem a mozdulatlan táj tudós leírását, hanem a térbeni haladás élményét nyújtja. A moralista Iorga negyvenéves munkásságából kapunk izelítőt az *Arcképek és emlékezések* olvasásakor. Iorga azonban művészettörténész is volt (*Irodalmi és művészeti alkotások és alkotók*), epikus megelevenítő írásművészete pedig egyedülálló teljesítmény a román történetírásban (*A román nép múltjából*). (*Kriterion*, 1971.)

TEKA

LÁSZLÓFFY ALADÁR: A hetvenes évek. — A költő legújabb kötete árnyaltabb emberközpontúságával, valamint a múltat és jelent „egybelátató” lírai „anakronizmus” módszerének szuggesztív felhasználásával arról győz meg bennünket, hogy ez a líra állandóan újabb humán tartalommal telítődik. A *Szövevségek* óta lapjainkban is olvashattak az új kötet egyes darbjait, de így egybegyűjtve, egymással „rimelve” ezek a versek (gondolunk itt elsősorban olyan kiemelkedő alkotásokra, mint *A vonatok kifutnak...*, *Tavasza van újra, Pompeji*, *A hűség*) — most már sokkal hangsúlyosabban — azt bizonyítják, hogy a hazai magyar költészetünkben szinte páratlan lírai pályafutása csúcshoz közeledő költő végre eljuttatta olvasóihoz első igazán nagy verseskötetét. (*Kriterion*, 1971.)

FARKAS ÁRPÁD: Jegenyekör. — Második verskötetével a szerző már nemcsak tehetségére, hanem teljesítményére is felhívja a figyelmet. Művészi megformálásban s gondolatilag egyaránt érettebb versei őrzik *Másnapos ének* című Forrás-kötetének erkölcsi igényességét, megalkuvást-nemismerését, de józanabb mérlegeléssel, a történelmi tényezőnek nagyobb szerepet juttatva, teljesebb, mélyebb valómást közvetítenek Farkas Árpád nemzedékéről és a korról, amelynek ez a nemzedék tanúja és egyre inkább alakítója. A *Jegenyekör* néhány darabja a romániai magyar líra újabb termésének legjavához tartozik. (*Dacia*, 1971.)

DÉRY TIBOR: Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról. — A XX. századi magyar próza kortárs-klaszikusa korántsem „akadémikus” könyvvel töltötte meg rendkívül gazdag életművét. „Képzelt riportja” egy kaliforniai pop-fesztiválra

is jobban. De nincs átfogó kép: a humán tudományok is az értelmiségi ideológia szintjére hanyatlanak. Átfogó kép nem is lehet: hiányzanak a tudományos feltételek és a szellem radikalitása. *Nincs eredeti filozófia*, pedig „az igazi filozófia semmi egyéb, mint legelvontabb kifejezése annak, ahogy az emberek saját viszonyukat a világhoz, vagyis a természethez, a társadalomhoz, saját lelki világukhoz, gondolkodásukhoz összefoglalják. Ebből a szempontból valóságos és komoly összefüggés van valamely nemzet társadalmi arculata és filozófiai kultúrája között” (Lukács György).

Brassai is a gyakran otromba, de mégis felelősséggel telehordott értelmiségi hajóban evez, és Mikó Imre könyvének talán legfontosabb jellemzője az, hogy nem cicomázza fel a hajót, hanem csak rámutat: ilyen ez a hajó, benne küszködő emberek ülnek. Anekdotáival pedig a múlttól való búcsút teszi könnyebbé: még mosolyunk is a nagy öreg ügyefogyottságán, s néha, önmagunkat benne megpillantva, eljutunk az iróniáig. Szerencsére ritkán: így jobb, több erő marad.

Ha Brassai életútját végignézzük, ahogy azt Mikó könyve ábrázolja, néhány jellegzetes illúziójára figyelünk fel: ezek végigkísérik tevékenységét is, és összességükben provinciálissá teszik művét. (Itt persze nem beszélünk a dilettánsok szükségyszerű provincializmusáról.) Provinciálisnak nevezzük ugyanis azt, ami az egyetemes fejlődéshez képest mellékvénynek bizonyul: e jelzőt nem lebecsülő, hanem pusztán ténymegállapító értelemben használjuk. (Úgy, ahogy Benkő Samu, a *Sorsformáló értelem* című könyvében: „E hosszúra nyúlt előjáró beszéd befejezéséül a szerző még csak azt tartja szükségesnek megvallani, hogy e könyv bizony a provincializmus jegyében született. Tudja, hogy ezzel nincs mit kérkedni, de azt is vallja, hogy szégyenkezni sem érdemes miatta. A provinciával együtt ezt is vállalja, ugyanakkor abban reménykedik, hogy gimnazista fiának nemzedéke majd világlátott fővel, matematikába gyökereztetett szigorú logikával és apáéinál hűvösebb észjárással feloldja egyetemeség és provincia századok óta hordozott ellentmondását, megbocsátva, hogy ez a feladat is reája testáltatott, holott igazi nemzedéki küldetés-ként neki már az Universummá kell megteremtene a harmóniát.”)

Az illúziók rövid jegyzéke:

1. „Az ember, például, felül van a természet anyagi törvényein... Herkulesen állt a választás Herkulesé vagy Szárdánápállá lenni” (Brassai, 1839). Mintha csak akarná kellene, pedig akaratban nála nem volt hiány, tudásban sem, és mégsem lett Herkules.

2. Az iskolai büntetésekkel kapcsolatban nevelésügyünk élharcosa egy valóban bájos ideológiai-provinciális konklúzióhoz jut, a német Kramer nyomán: „A kényhatalmú országokban a talp a büntető tartomány... A valódi aristocratiás országokban a hátulj a büntető vidék... A pofnak végre inkább demokratiai bélyege van... A pof némi természetnél fogva félig test, félig szellem; a kéznek szellemi lehelete hasonlatos a kimondott szóhoz, mely

szintűgy közben áll a gondolat és az írott szó között; a pof félig szó, félig útés; félig való, félig gondolat; félig szabadság, félig kéntelenség.“

3. Enciklopédikus tudását jószándéka szerint akárván kamatoztatni, enciklopédikus kezdeményezővé lett. Állandóan javasolt: a bankélettől a nyelvíg mindent meg akart reformálni, s türelmetlensége abból fakadt, hogy javaslatait szűk körén kívül nem tekintették megváltónak; sőt, az éretlenségében tehetetlen társadalmat ömbeccsülésében sértette Brassai szakadatlan tettvágya. Öregségében mindenki bácsizta, és dohogással szelldített kitérőseit szép szakállas hálósipkával cicomázták. Javaslát javaslatot szül, szaporodik a javaslat, mint az egér, csak éppen nincs aki végrehajtsa: ez is a provincia.

4. „A nagyvilágban az iparosokkal szoros kapcsolatban állanak a tudósok. Amit a tudományban megteremt, fölfedez, föltaal a mély gondolkodás és a magas képzelet, azokat az új igazságokat és tanulságokat felhasználja az ipar. Amely országnak ipara nincs, örökké szegény marad“ (Brassai, 1851). Ez a következtetés nyílván egyoldalú és ebben provinciális. Brassai nem fél az iparosítás következményeitől, távolról sem pillantja meg a kor alapvető alternatíváit: a szegénységből kivezető biztos kalauz a gazdag példa gyors utolérésének vágyából származik, és ebben a kategorikus formában több a jóindulatú óhaj, mint a lehetőségek felmérése és a következményekkel való számolás.

5. Brassai megsejti a darwinizmus néhány elemét (Mikó Imre, 90—91); de ha életűtját szerzőnk éles szemével vizsgáljuk, akkor rengeteg más megsejtést vehetünk észre. Végül is Brassai rendkívüli koponya volt, és korában nem ő volt az egyedüli. De őt csak megsejtettek, ha mégis kidolgoztak valamit, akkor senki sem hitt nekik (Bolyai). Többnyire csak népszerűsítésre meg publicisztikára van erő (a traktátusokat másutt dolgozzák ki), gyakran csillog sokoldalúságra, remek megfigyelésekre, de mindig távol a reprezentatív tudományos területektől, a mellékösvények bozótjai között. Ha Mikó így ír: „Brassainak sok eredeti és korát megelőző gondolata a nyelvészet, a természettudományok, a módszertan terén sohasem jutott az európai köztudatba“, akkor ez a tény a szükségképpen provinciális szellemi termés következménye, és korántsem az európai tudós közvélemény közömbösségéből származó hiba.

6. Az intézményekbe vetett túlzott bizalom. Jellegzetes ilyen szempontból az, amit a Múzeum Egyet szerepéről mond: „Egy, e haza minden népfaját és osztályait magába záró egyesületbe kellett belevinni mindazokat, akik a hon szellemi érdekei irányt várhatták az idők javulását“ (idézi Mikó Imre, 92.). Tiszta szívű adakozásból, az erdélyi arisztokráciának az ország ügyeiben kiálló állózatvállalásából jön létre a Nemzeti Múzeum; de vajon milyen mélyen gyökerező illúziók diktálták azt a meggyőződést, hogy a botanizálás és a mineralogizálás a szellemi, ergo nemzeti felemelkedés biztos útja? Így hinni csak az tud, akinek hitén kívül nagyon kevese van.

TÉKA

kalauzol el. Jellemző ezúttal is az írói magatartás: nem egy nyolcvan év felé közeledő, más korban nevelkedett ember idegenkedésével jeleníti meg a beat-rajongók s a kábítószerekben feledést, örömet keresők gyülekezetét, de nem is a mindenáron fiatalnak látszani akarók neofita buzgalomával, hanem minden új jelenségre érzékenyen reagáló, pontos diagnózisra képes művészként. A *Képzelt riport* nem egy tőlünk távoli világ másodlagos bemutatása; Déry a kor levegőjében s bennünk rejlő rossz lehetőségek lélektani feltárásával és visszautasításával, a disszidens szemlélet jellemzésével ismét időszzerű, jelentős művet alkotott. Kisregénye szerkezeti, stílári újításaival ugyancsak kiemelkedik napjaink magyarországi prózájából. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.*)

PETER MITTELSTAEDT: Probleme filozofice ale fizicii moderne. — A modern fizika két alapvető elmélete — a relativitás- és a kvantumelmélet — nemcsak a fizikát forradalmasította, hanem a filozófia számára is sok új problémát vetett fel. Peter Mittelstaedt kölni professzor nemrég román fordításban is megjelent könyve azt mutatja be, miként hatott a fizika, empirikus tudomány létére, a filozófia fejlődésére, hogyan módosultak e hatás következtében olyan bölcsészeti fogalmak, mint tér, idő, okság stb. Részletesen elemzi azokat a fogalmakat, amelyek mindkét tudományban használatosak, kimutatva tartalombeli különbségüket, s azt, hogy a filozófusok és fizikusok között felmerülő viták jórészt fogalomzavarból erednek. A szerző könyvét elsősorban, de nem kizárólagosan a filozófiai kérdésekben érdekelt fizikusoknak szánta; műve azonban a nagyközönség számára is élvezetes olvasmány. (*Editura științifică, 1971.*)

I. C. CHITIMIA: Folclorul românesc în perspectivă comparată. — Az összehasonlító folklórkutatás szakembere e kötetében az 1952—1969 között hazai és külföldi tudományos folyóiratokban és más kiadványokban közölt, s nagyjából kongresszusokon, szessziókon is prezentált tanulmányait gyűjtötte egybe. A jól átgondolt koncepció — a román folklór sajátosságainak, főleg költőiségének kimutatása — révén e különböző időben született írások egy egységes könyv fejezeteivé válhattak, három nagy témakörbe (*Studii teoretice, Genuri și artă folclorică, Din istoria folcloristicii*) sorolva. A 22 fejezetet a korábbi közlések ismertetése, összevont tárgy- és névmutató, valamint analitikus tartalomjegyzék egészíti ki. (Editura Minerva, 1971.)

RICHARD FRIEDENTHAL: Goethe élete és kora. — Elvezető Goethehez — lehetne az alcíme a Londonban élő német prózaíró és esszéista igényes Goethe-életrajzának, amely sokkal rokonszenvesebb, jelentősebb alkotás, semmint hogy besorolhatnók a népszerű életrajz-regények áradatába. Hatalmas tudásanyag, a kor és a Goethe-életmű beható ismerete, valamint a hétszáz oldalas könyvhöz csatolt bibliográfiai útmutató teszi forrásértékűvé Friedenthal munkáját a weimari költőfejedelem műveivel foglalkozó számára is. Ugyanakkor népszerű olvasmány ez a rendkívül alapos, részletes életrajz, mely megvalósítja Hugo von Hofmannsthal kívánságát, hogy ti. szabadabb hangot kellene megütni a nagyokkal és Goethével szemben. (Európa, 1971.)

BUNDEV-TODOROV ILONA: Mestrovic. — Ivan Mestrovicnak, a horvátországi parasztfiúnak a neve ma már fogalom, munkássága az egyetemes képzőművészetben kie-

7. „Annak ellenére, hogy Brassai kevés megértést tanúsított korának új művészeti irányzatai iránt, mégis hol az üldözöttök fűződő rokonszenve, hol plebejus magatartása miatt állást foglalt költők mellett, akiknek akkor még nem járt ki az általános elismerés” — írja Mikó (118.). Itt nyilván arról van szó, hogy a hagyományos értékrend hű kifejezője az ízlés, hiszen a probléma sohasem a „miért tetszik”, hanem a „miért nem tetszik”. Brassai a meglévőkön belül áll, ez határozza meg ízlését. Brassai javítani akar, Brassai „a nemzet pedagógusa”: ő mindig belül áll.

8. Életművének valóban eleven része az, amit a mondat jelentőségéről írt (néhány, módszertannal kapcsolatos állásfoglalása mellett), de figyeljük meg, hogyan ömlenek egymásba a legkülönbözőbb tartalmak, hogyan rontják le egymást a különböző szintű megállapítások: „Nem én mondom, hanem a történelem, hogy egy igazán atyai, jó, derék, abszolút kormány alattvalójának nyugalmasabb, kényelmesebb élete van, mint egy alkotmányos állam önkormányzatos, szemfüles, sürgő-forgó polgárának; de azért ki cserélné el ezt az állapotot amazzal. Bizony csak az, ki amaz indus bölccsel azt tartja, hogy jobb az ülés az állásnál, az álom az ébrenlétnél, a halál az életnél. Márpedig lássák, annak a szavak egyértékűségére épített fordításnak eszménye az abszolutisztikus állam, melynek autokratája a szótáríró. Az ajánlottam szabadság pedig alkotmányos szabadság, melyben az állampolgárt nem hordozzák járókán, hanem magának kell eszét, iparát, testi, lelki tehetségeit megfeszíteni, hogy jólétét, biztonságát, elemenetelét eszközölje, s emellett a teljes tiszteletben tartandó törvényeket, nemzeti törvényeit, még csak gondolatban is ne sértse” (idézi Mikó Imre, 125.).

9. Egész életében az anyanyelvért harcol, de mindig az igazság iránt elfogultan: „...vesszen ki inkább gyökerestől édes anyai m. [magyar] nyelvem, melynél szebb muzikaszót fülem nem esmer, mintsem... az elnyomó félt az elnyomottól különböző közfal legyen” — írja (lásd Mikó, 137.). Ez következetes demokratikus magatartás, amely szorosan kapcsolódik népművelési eszményeihez. Am ne felejtjük: módszertanában csak a dedukció létjogosultságát ismeri el, vagyis a meglévő tudás alkalmazását a lehetséges tudásra, holott a műveltség csak akkor lehet aktív, ha az új kontinensek felfedezése nemcsak a beavatottak, hanem a profán tömegek számára is lehetséges. Persze nem lehet mindenki felfedező, de a kutatás módszertana nem zárhatja le a lehetőségek mezejét. A demokratikus magatartás demokratikus elméletet igényel, kizárólagosságtól mentes elméletet. Az emberek csak akkor hisznek megváltásban, ha önmagukat megváltani nem tudják, de megváltónak mindig csak azt fogadják el, aki képes a magatartás és az elmélet következetes összeegyeztetésére.

10. S mert nem tud önmagára szkeptikusan nézni, még akkor sem képes elméleteit felülvizsgálni, ha az ellenkezőjének igazát felismeri. Mikó így jellemzi nyelvészeti tevékenységét: „Ercje filozófiai iskolázottságában rejlett, s bár következetesen hir-

dette, hogy a nyelvészet induktív tudomány, a nyelvjelenségek magyarázatában igen gyakran jutott deduktív következtetésekre“ (161.). Enciklopédizmusa a hibás, az a mindentudás, amit kora kényszerített rá, holott ismerte annak nagy hátrányait: „az első mételet, az enciklopédizmust kerülni kell gondosan“ — mondotta, de ő nem tudta elkerülni.

11. Ugy tűnik, hogy a provinciális szellemiség összefüggő tudatos felismerése valamilyen kritikai magatartást, az ítéletek állandó vizsgálatát és az előítéletek szinte már eszelős leleplezésének igényét váltja ki. Brassai nagyszerű a kritikai magatartás, egyszerű az ellentmondás ördögének sokszor talán nevetségesnek ható munkálkodása, amellyel saját szellemének a jelentéktelenségbe való süllyedését megakadályozza. Életműve bizonyíték arra, hogy a korszerű tudás felszínén lehet maradni a provinciában is.

Am a kritikai szellem is lehet provinciális, ha a tárgyi igazságoktól távol általános frázisokkal pózol. Erre a legjobb példa éppen ez a könyvismertetés lehet: hozzá mertünk fogni Mikó Imre többszörfős kutatómunkájának bírálatához anélkül, hogy Brassai egyetlen munkáját is elolvastuk volna. Ez erkölcsstelen magatartás; ennek megértése (és koránsem kritikusi magatartásunk provinciális jellegének felismerése) vezette el a recenzenst Brassai *Logikájának* tanulmányozásához (*Logika* Lélektani alapon fejtegetve. Második javított kiadás. Kolozsvár, Stein János, 1877). A recenziósnak be kell valania: a logika tudományában sem szakember, de logikára mindig szomjas emberi érdeklődése ámulva kötött ki azokban a szinte „modern“ megfogalmazásokban, amelyekben ez a munka oly gazdagnak tűnt számára.

Először is méltányolja Brassai óriási erőfeszítését: hogy megszabaduljon a nagy árnyaktól (Kant és Hegel) Arisztotelészt hívja segítségül; az induktív logikával (Mills) szemben Kanthoz és Hegelhez fordul; Arisztotelészt pedig saját teóriájával egészíti ki. A munka alcíme (lélektani alapon kifejtve) ne tévessze meg az olvasót: Brassai itt pontatlanul jellemzi saját hozzájárulását, azt, amit az első fejezet első pontjában leszögezt: „A logika célja az emberek közt egymást értésök eszközlése.“ A logika tárgya helyett a logika céljából indul ki, és ennek a „gyakorlati“ elvnek a végigvételét tekinti lélektani alappal. Ebből a célból következik a logika tárgya: „Mivel az emberek főképp beszéd által közlekednek egymással, tehát a logika a beszédet kell hogy értelmessé tegye.“

A probléma tehát ez: hogyan (milyen szabályok szerint) lehet értelmesen beszélni. Nyilván a logika törvényeinek és szabályainak tiszteletben tartása révén: „A logikának tehát, hogy értelmességet eszközölhessen, az a tiszte, hogy a beszélő (író vagy integető) felet oktassa értelmesen beszélni (írni, integetni); a hallót (vagy látót) pedig alkalmassá tegye értelmesen hallani (vagy látni); röviden: érteni tanítsa.“ A kérdésfeltevés termékenynek bizonyul: a lehetséges hibákat mindenütt a „beszélő és a halló“ kettős szempontjából vizsgálja. A logika, a formá-

TÉKA

melkedő helyet foglal el. Bundeve-Todorov Ilona kismonográfiaja, az életút felvázolása mellett, pontos képét igyekszik nyújtani az autodidaktaként indult művész munkásságának, valamint munkáiban tükröződő művészi és népszolgálati ideáljainak. Mestrovic egész életművét döntően befolyásolta a délszláv népek önálló nemzeti államának megteremtésére irányuló törekvés. Sokat volt távol hazájától, mégis aktívan részt vett az önálló jugoszláv államért folyó küzdelemben, később pedig annak felépítésében: „Egész életemen át páratlanul súlyos örökséget hordoztam magamban, a szegénységet: családomét, népemét. Az első segített, hogy ne ijedjek meg az anyagi nehézségektől, mivel tudtam, hogy sohasem lehet kevesebb vagyonom, mint amikor elkezdtem. A második pedig arra ösztönzött, hogy állhatatos legyek a munkámban, legalább annyira, hogy az én munkaterületemen csökkenjen népem szegénysége... Nem számít az, hogy milyen messzire dobtam életem fáját a sors, idegen földekre, gyökereim az éltető nedvet mindig a hazai rögökből szívták...“ A kötetben 52 reprodukció található Mestrovic műveinek legjavából, ezeknek jóréséről a szerző rövid, lényegretörő elemzést ad, elhelyezve őket az alkotó életművének korszakaiba, megvilágítva a mű keletkezésének körülményeit is. (*Corvina*, 1971.)

RÓZSA ÁGNES: Jövölesők. — Nürnbergi lágernapló 1944—45 — jelzi a lakonikus alcím az ismert és mégis eléggé soha meg nem ismerhető pokol világát: a náci koncentrációs táborok hihetetlen testi-lelki szenvedéseit. Rózsa Ágnes annak idején vállalta a „kettős halálveszélyt“: az egyik eleve ott leselkedett a lágerek lakóira, a másik a naplót vezető fiatal nő vakmerőségének szólt. A

TÉKA

leírhatatlan embertelenség körülményei között, csodával határos módon megőrzött humanitás-eszmény, jövőhit áramlik a könyv minden sorából, s a végső — ekkor már revelációszerűen ható — tanulság a kötet elolvasása után: csakis ez a belső, szilárd erkölcsi váz óvhat meg bennünket súlyos megpróbáltatások idején a halált jelentő önösszeroppanástól. (*Kriterion*, 1971.)

JULIUSZ DEMEL: Historia Rumunii. — Az Ország történetek sorozatban Juliusz Demel lengyel történész 487 lapon, hús fejezetben adta ki Románia történetét. A szerző nemcsak a román történelem általános bibliográfiáját ismeri, hanem mindazokat a problémákat, amelyeknek megoldásán a román történészek nemzedékei dolgoztak. A történeti múlt bemutatását hazánk területének ősközösségi szakaszával kezdi, majd külön fejezetet szentel a dák, a római korszaknak, valamint a román nyelv és nép kialakulásának. Ha Moldva tárgyalása itt-ott nagyobb hangsúlyt kap, az talán azzal magyarázható, hogy e fejedelemség és Lengyelország évszázados kapcsolatait a szerző saját kutatásából is ismeri. Ugyanakkor Havasalföld és Erdély fontos gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális problémái is megfelelő helyet kapnak. Az eseményeket 1947-ig, a köztársaság kikiáltásáig tárgyalja, az azutániaknak 1968-ig csak kronológiai összefoglalását adja. (*Zakład Narodowy Im Ossolińskich*, 1970.)

BODOR PÁL: Monológ zárójelben. — Röplapok versben, prózában — a „világ halhatatlanságára”. 250 oldal konok hit az írás értelmében, hasznosságában, világító erejében. Ezek a „versek — nagyrészt prózában”, „majdnem karmolatok” — nem a műfaji hatá-

kon túl, „ideológiai” problémákkal találkozók: az igaz és a hamis többé nem fejez ki egyértelműen merev szembenállást, az ismert törvény, a „tertium non datur” (a harmadik eset kizárásának törvénye) egészen újszerű értelmezést kap. Alljon itt egy hosszabb idézet:

„Ezt a »harmadik esetet kirekesztő elv«-nek (principium exclusi tertii) nevezik s tudományban szintűgy mint közéletben igen sűrűn élnek vele. Mi pedig megjegyezzük róla: 1) hogy a mi szerkesztésünk a másokétól egy lényeges vonásban különbözik, és ez az, hogy a hol mások »fogalmat« mondanak, ott, nálunk *egyén*, azaz: *egyéni* eszme áll. És méltán: mert egy rakás jegy van, mely sem maga, sem ellenmondója nem illik bizonyos fogalomra: vagy megfordítva, minden fogalomra nézve vannak, még pedig igen nagy számmal, oly jegyek, melyek sem magok, sem ellenmondóik ama fogalom tartalmába bé nem vehetnek. Pl. a »gyümölcs« jegyei közé sem ezt, hogy »piros« sem azt hogy »nem piros« bé nem vehetem, mert egyik esetben sem lennék hiv az igazsághoz. 2. Hogy az egyénre nézve is cum grano salis kell alkalmazni ezt az elvet, ha csak nyitott szemmel s fényes napvilágban botorkázni átalunk. Elsőben azért, mivel az »igen« nem lép éles határon át a »nem«-be, hanem lassankint enyészik el s köztők van a semleges vidék, melyet átmenetnek neveznek, s a melyet már feljebb kifejtettünk. Másodszor bajt okoz még az is, midőn az illető egyénre csak részint illik bizonyos jegy. Pl. egy félig piros, félig sárga almát nem mondhatok sem »piros«, sem pedig »nem piros« almának, valamint sem »sárgának«, sem »nem sárgának«, mert mindenesetre félre értene a halló, s nem az a képzet keletkeznék benne, a melyet akarnék s a mely az igazsággal egyeznék.

Mivel lehessen segíteni e bajon, azt szintoly nehéz volna általános szabálylyal megmondani, mint elé számlálni, hány sophismára, ámitásra sőt csalásra használták fel szónokok és nem szónokok a principium exclusi tertii-ben helyezett vak bizalmat. Ha e kritikámban vagy inkább csak eredményében összetalálkoztam Hegellel, azt tiszt. olvasóm vagy a közös igazság kezességének vegyék, vagy legalább az esetlegesség játékának tulajdonítsák; mert midőn én ezt leirtam, akkor még Hegelből egy betűt sem olvastam.” (44—45.). Úgy tűnik, ez a részlet eléggé hűen ábrázolja Brassai gondolkodói alkatát és mód-szereit is. Úgy tűnik, hogy a logikával kapcsolatban Mikó is túlságosan szigorú hősvél szemben: korántsem tűnik ez a logika elavultnak, és minden bizonyos megérdemelne egy *Téka*-kötetet.

Mikó könyvéből is árad a vágy az elvesztett paradicsom, a mindent átfogó tudás után. Szerzőnk a Brassai-anekdótákban feloldja a Brassai-jelenség el-lentmondásait, és akárcsak hőse, ő sem lázadozik a kor kegyetlensége ellen, amely a XIX. század egyik legeredetibb hazai koponyáját oly ravasz csalafintasággal a provincia kiszolgáltatójává és kiszolgálójává tette. Brassaiiban is, Mikóban is észre-vevesszük a tudásban mélyen hívó ember keze-lyintő bölcsességét: a világ így megyen, biztos amit

tudunk, ebbe kell kapaszkodnunk, ha értelmes életet kívánunk élni.

Ha nem dokumentumokon nyugvó életírás, hanem csupán tanmese volna, akkor is igazat adhatnánk Mikónak: versenyt futunk a tudásért, mindig a tehetetlen kétségbeesés szélén tántorgó versenyt, szükségünk van tehát Brassai példájára. De a szükséges tudáson túl van valami lázító a példává lett hitben, még akkor is, ha a köz javát szolgálja: a tudást meg kell szerezni, de az élet a tudáson túl kezdődik, ott, ahol cselekvésbe, életet kitöltő pozitív tettbe megy át a tudás. Csak az akarat ne törjön le, és akkor jó volt a tudásba vetett hit, és jó példa az, ami ezt a hitet sugározza. Brassai művében és életében ami érték: népszolgálatban eltöltött gazdag, teli élet.

Ha itt a provincializmus kiskatéját olvastuk össze, akkor tisztában vagyunk azzal, hogy ez provinciális kiskaté, tudjuk, hogy minden megállapításunk vagy „olvasatunk” vitatható, ismét provinciálisan. Vagyis csak annyit mondunk: a bőrből senki sem bújhat ki, ám ha mégis kibújna, akkor sem tudná, hogy sikerült-e a művelet vagy nem. A provincializmus sajátos illúzióhalmazt jelent, és műveket, amelyek ezek nevében jönnek létre. Ennek az illúziókötegnek a jelentése szerintünk a következő: a tetteket szavakkal helyettesítve azt hisszük, hogy az egyetemes fejlődés csúcspontjaira mutogatva utolértük az egyetemeset, és közben a bámulat büvkörében létrejött szellemi-anagyi terméket egyetemes értékűnek minősítjük. Valószínűleg csak akkor küzdhetjük le a provinciát, ha vállaljuk a provinciát. Úgy tűnik, Mikó Imre tudja ezt: könyve ezért sokkal több, mint egy „szokványos” ismeretterjesztő munka. Lázadás a provincia ellen még akkor is, ha szerzője nem találja meg a lázadás szavait.

Bretter György

Sors és valóság

Gondolatok Veres Péter olvasása közben

Az író, gondolkodó, művész számára a munka nem foglalkozás, nem is szerep, hanem tudatosan és elkötelezetten *vállalt sors*. „A létezés egyetlen tartalma és formája azonosulás valamely ügygel, eszmével, közösséggel. Ember, aki Jeremiás és Ézsaiás, mert nem lehet más, akinek a siker, a hír, a dicsőség, ami jó, ami kell, egyben az ügy szolgálata is. Még a bátorságot, merészséget is, de a gyávaságnak vagy számításnak látszó alkalmazkodást is alá kell rendelni az ügynek. Így lesz, lehet az egyéni cselekedetből, még az írásból is — történelem“, olvassuk a Veres Péterrel készített egyik interjúban. Ezeket a mondatokat választanám a *Történelmi jelenlét** címmel megjelent, több mint félezer oldalas tanulmánykötet bevezetőjéül. Egész élete elkötelezett szolgálat volt népe, nem-

* Történelmi jelenlét. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1971.

TÉKA

rokon kívül eső, hanem felettük álló — vallomások, az ember sorsáért aggódó őszinteség jegyében. A mély belső lírással megformált mondatok igazát, szépségét a „lélek helyesírása” fegyelmezi. (*Kritérion*, 1971.)

JIRI ŠOTOLA: Jézustársaság.

— Nemzetközi sikerű történelmi regény a fehérhegyi csata után Csehországra nehezedett Habsburg-uralom lélekfogyó módszereiről. Egy vidéki várkastély úrnője a jezsuita gyónató hatalmába kerül, s évek során nemcsak ő maga, hanem minden vagyona is (a környék megtérítését célzó templom- és kolostorépítkezés, a búcsújárások) a bécsi udvart szolgáló terjeszkedést segíti. Maga a gyónató, Had páter, belső ellenérzéseivel küszködik, de a rend újra meg újra talpra állítja, míg a szegénységbe roskadt grófnő haláloságánál megőrül. Mégsem rémregény: emberi sorsok és felfogások alkalmazkodnak itt egy beléjük települő, láthatatlan központi akarat kegyetlen logikájához, s a cseh író kitűnő történelmi dokumentációja egy vidéki esetből az egész XVII. század ellentmondásait eleveníti meg. A pozsonyi Hubik István fordítása jó. (*Madách*, 1971.)

ERIC KNIGHT: Sam Small csodálatos élete. — Sam Small, akinek jámbor, polgári egyéniségét Knight nosztalgikus meghatódottsággal idézi, lefegyverző naivitással ússza meg a leghajmeresztőbb szituációkat. Életbölcessége igen egyszerű: a nagy dolgok véghezviteléhez hit kell és akarat. Ezért aztán ezekben az angol humorral megírt kalandokban több a napfényes derű, mint a vérfagyasztó látványosság. Szívonalasan szórakoztató könyvet kap kézhez az olvasó, Szerb Antal kitűnő fordításában és Würzt Ádám szellemes illusztrációival. (*Európa*, 1971.)

TÉKA

GYURKÓ LÁSZLÓ: Az egész élet. — Gyurkó László drámai munkásságának tanúsága szerint kiutat keres korunk polgári hagyományú színpadi köztötségeiből. Ez a vállalkozás már önmagában is izgalmas, kiváltképp az, ha ismerjük írói hitvallását. „A törvények és a fogalmak talán soha nem tapasztalt átalakulásának, átértékelésének vagyunk tanúi. Ez a változás foglalkoztat elsősorban, ennek okait, megnyilvánulásait, mindennapos megtestesülését próbálom megérteni és megértetni, megismerni és ábrázolni.“ A kötetben a nálunk is bemutatott *Szelemem*, *Elektra* mellett megtalálhatjuk a *Fejezetek Lenintől* című dokumentum-oratóriumot, valamint *Az egész élet* című „didaktikus játékot“. Olyan darabok ezek, amelyeket szívesen látnánk hazai színpadokon is, szerkezeti és tartalmi újdonságuk miatt egyaránt. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.)

GHEORGHE TOMOZEI: Lovas mennyország. — Gheorghe Tomozei két verseskötetéből válogatott a fordító Balogh József, a huszonhat vers mégis egységesen, egy rokonszenves költői portré illusztrációjaként simul össze. Tomozei olyan költő, aki mindenütt jelen van, ahol vallatni kell a történelmet, nosztalgiaiával járva be az emberiség elhagyott, pompeji tájait és kutatva azt, amit még meglátnia hagyott az öröklét, a „dolgok muzsikáló üressége“. Versei egy nagyon szép belső humanizmust védenek, amely nem elégedhet meg a könnyed kimondással, tovább akar élni a félcelekvésnek számító, „báránnyakú“ szavak elhangzása után is. (Kriterion, 1971.)

A sentimentalizmus. — Az *Izmusok* sorozat legújabb kötete a klasszicizmus és a romantika között elhelyezkedő

zete és a szocializmus mellett. Esszéi, útijegyzetei, vitairatai, tündőzései, reflexiói, párbeszédei gondolatilag teljesebbé teszik az életművet, kidomborítják azt az eszmei veretet, érzelmi kultúrát, íróemberi magatartást, amellyel Veres Péter nemcsak beírta nevét a magyar irodalom történetébe, hanem legeredetibb gondolkodóink között is számon kell tartanunk. Mindenekelőtt *Közép-Kelet-Európában*. Gondolkodó-író volt, aki az európai társadalmi mozgalmak, forradalmak és kultúra elideologizált közegében kísérelte meg józan ésszel az eligazodást önmaga és az érték kiválasztást a közösség számára.

A magyar könyvkiadásnak nagy eseménye volt Veres Péter kötete. Időszzerű, közgondolkodást foglalkoztató, idegekbe égő kérdéseket elemez. Gondolatgazdagság, távlatok, lehetőségek felmérése, az ország- és nemzetépítő szándék avatja kiemelkedő jelentőségűvé. A megszokott vitázgatás, dialógus helyett a Duna-táj közös gondoljai szólnak meg benne: hogyan, milyen módon tegyük igazi közösségi társadalommá a szocializmust.

Veres Péterről már számtalanszor leírták bírálói és hívei, hogy „józan paraszti ésszel“ vizsgálta gondolkodói laboratóriumában a kultúra és társadalom jelenségeit. A realizmust és népiességet az ő nevével szoktuk társítani. Mégsem érzem teljesen az irodalomkritika Veres Péter-értékelését, summázó megállapításai eltakarják a lényegét. Ez különösen szembeötlő a *Történelmi jelenlét* félezer oldalának elolvasása után. Népiségen és realizmuson általában a nép érdekeiben való gondolkodást, a valóság feltérképezését és a realitásokhoz való alkalmazkodást értjük. Erkölcsileg az elkötelezett népi érdekképviseletet. Ebben az eszmekörben vizsgálva a Veres Péter életművét, kétségtelenül realista és népi. Arra azonban kevesen figyeltek fel, hogy írásainak gondolati szerkezetében mélyebb népiség rejtőzik, ezért tartalmasabb realizmus is, kiforrottabb a közösséget tökéletesíteni, csiszolni törekvő erkölcsi szándéka, amely minden írásán átizzik.

A fiatal Veres Péter végigjárta a szegényparaszti sors kényszerű útját. Kamaszfejjel pályamunkás volt, a mezei munkások sanyarú kenyerét ette parasztgazdáknál és uradalmakban. Négy elemi osztályt végzett. A nyomorúság nem engedte, hogy iskolai könyvtárakban, művelt vitatársakkal búvárkodjon. Mint író is csak félig tud az írásnak élni — nyáron földet művel, télen ír; népes családjának mindennapi falatjáért kell dolgoznia. Miért mondom el újra a jól ismert élettörténet körülményeit? Veres Pétert életfeltételei még akkor is a paraszti munkás mindennapokhoz kötötték, amikor már író volt; ez az életmód olyan mélyen beléje idegződött, hogy mint politikus és pártvezér is meg tudta őrizni a természetes egyszerűséget, s ami még ennél is fontosabb, az eszmék és elvek realista szembeállítását a valósággal.

Esszéiben, tanulmányaiban rendkívüli tehetséggel és elemzőképességgel, a józan ész fényénél valósággal elemeire szedi gerunk társadalmát és kultúráját. Amikor a józan ész kifejezést használom, nem a népi romantikától kitalált, misztikus természetes

adottságra gondolok. Sokan voltak, akik a népi józanságot megőrizték, a kultúra nem tudta megőlni bennük a népi gondolatvitelt. Költők és írók között sok példát találunk erre. Elég, ha Veres Péter közvetlen pályatársait említem: Sinka Istvánt és Szabó Pált. De gondolkodó-írók között kevés az olyan méretű, mint Veres Péter. A társadalmat és kultúrát az emberi ész természetes logikájával bontja részreire. Mércéje a valóság. Azt kutatja, mennyiben szolgálja a vizsgált jelenség, mű az embert, társadalmi haladást, szocializmust, nemzetet. Nem a valóságot akarja eszméikkel kiigazítani, hanem dialektikusan igyekszik a valóság belső követelményeihez alkalmazni az eszmét. Az etnológusok az ősi közönség élet- és kultúrjelenségeinek tanulmányozásából készítették el azt a gondolkodási modellt, amely valamikor az egész emberiség sajátossága volt a történelem előtti időkben (Lévi-Strauss kutatásai: vad gondolkodás). A félig kimondott szándék: a közösségi léttől elszakadt, kívülről bevitt kultúra előtti gondolkodás természetének, belső dialektikájának a megtalálása. Nincs szándékomban bizarr analógiákat vonni. A Veres Péter-i gondolkodásmód számbavétele azonban kimondatja a sejtett igazságot: nem sok olyan gondolkodó-írója volt Európának, aki ehhez fogható módon és mértékben megőrizte volna az évezredes népi gondolkodás ősrétegeit. A népiek ilyen vagy olyan módon saját eszméjüket vagy az elfogadott filozófiát életelvvé gyúrták, és ebből készítették el, dolgozták ki életfilozófiájukat, politikai elképzelésüket. Hegeli dialektikával: a megtartva-túlhaladás érvényesülésével, Veres Péternél a kultúra beépül, megtermékenyíti az ősi mélyrétegeket, s ezzel a gondolkodás és valóság-érzék kitisztul, megizmosodik.

Politikai jellegű írásaiban kérlelhetetlen a doktrinerekkel szemben. Leninről írott esszéjében így ír: „Lenin tudta, amit minden vezető és kormányzó embernek tudnia kellene, hogy az úgynevezett »emberi természet« olyan szubjektivitások konglomerátuma, amely a maga egészében a történelem egyik legfontosabb politikai objektívítása. El kell benne igazodni, és tudni kell vele bánni. Az egészszel is, a részekkel (osztályok, pártok, felekezetek, közboldériák stb. stb.) külön-külön is. Tudósnak is kellett hát lennie, hogy a doktrinereket ne engedje nagyon közel a forradalom belső tüzeihez. Megperzselődne és elgyávulnának, mert nem ismerik az embert, csak a róla szóló »tudományt« és irodalmat. Azt az irodalmat és filozófiát, amely rendszert a tegnapi történelemből vonja le az ítéleteit és elméleteit (amelyek ott még helyesek is lehetnek), és fogalmazza meg a vágyálmait, az utópiát (amelyek sokszor csak az előbbi rend ellentmondásából keletkezett »antiságok«), holott pedig minden új társadalmi katalizma, minden új forradalom, és minden más nép és más ország forradalma nemcsak az »általánost« bizonyítja, hanem a »különöst« is demonstrálja.“

A parasztmozgalmak keletkezését sem elvontan magyarázza. A messianizmust a sziken és homokon nemcsak a társadalmi elnyomás szülte, hanem a nincstelenségnek és a természeti csapásoknak ki-

TÉKA

stílusirányt mutatja be. **Véber Antal** bevezető tanulmánya meghatározta a szentimentalizmus lényegét, helyét és szerepét a világirodalmi fejlődésben, ismerteti műfaji és ábrázolási problémáit, a szentimentális művek típusait, az irányzat (külön a magyar változat) sajátosságait és korszakhatárait, s az irodalmi gondolkodás kérdéseit. A szemelvények angol (Thomson, Richardson, Young, Sterne, Johnson), francia (Fénelon, Diderot, Rousseau, Bernardin de Saint-Pierre, André Chénier), német (Gessner, Hamann, Gerstenberg, Herder, Lavater, Goethe, Bürger), orosz (Ragyiscsev, Karamzin) és magyar (Batsányi, Kármán, Csokonai) írók és költők munkásságából adnak izeltőt. (*Gondolat, 1971.*)

GECSE GUSZTÁV: Vallástörténeti kislexikon. — A vallástörténet s az ateizmus története régóta nélkülözötte ezt a marxista alapozású ismertető munkát: 400 címszavával tárgyilagosan tisztáz minden fogalmat akár a világ összes vállalásaival, akár azok tagadóival kapcsolatban. Az *abbé* címszótól a *szoltárkönyv* címszóig terjedő gazdag anyag minden régi feldolgozást felülmúló módon olyan korszerű tárgykörbe is behatol, mint amilyen a Vatikánban létesült Nem-hívők Titkársága vagy a marxisták és katolikusok nyugati dialógusaiban sokszor szereplő teihardizmus. Szokatlan, de logikus, hogy itt találkozzunk a telepátia tudományos magyarázatával is, Vasziljev szovjet tudós parapszichológiai kísérleteit az idealista világnézet ellen fordítva. *Ateizmus* címszó alatt megismerjük a polgári istentagadás és a marxista valláskritika elvi különbségeit. (*Kossuth, 1971.*)

EDMONDE CHARLES-ROUX: Feledni Palermót. — A Goncourt-díjas regény kitűnő újságitró munkája — ez róla az

TÉKA

első benyomás; a második, hogy ebben a középszerű regényben több olyan kiváló regény anyaga roppen hangulat-tá, amelyek a szerzőnél át-ütőbb egyéniségek kezén fejlethetetlen élményként maradnának meg az olvasóban. Az író művészi erényei egyik hódolatteljesen rosszmájú kritikusat Pirandellóra, Lampedusára, Valéry Larbaudra emlékeztetik. Hibáit — elsősorban a terjedősséget — senki nem vitatja el tőle. Haladó szellemű, bátor, kulturált, csupa humánus riportként Amerikáról és Szicíliáról, ez a könyv — ha a Goncourt-díjat nem is — a műfaj elsőrendű művelőjének rangját kivívta volna írójának. (*Kriterion*, 1971.)

RICHARD DE BURY: Philobiblon. — A címlapon Kálti Márk iniciáléba foglalt képe jelzi, hogy a Bécsi Képes Krónikával egykorú régi könyvről van szó. Ugyancsak egyházi ember, Richard de Bury angol püspök írta, s a könyvek szeretetéről szól olyan időben, mikor még fel sem találták a könyvnyomtatást. Első magyar fordítás latinból, Bodor András munkája. Megjelenését az UNESCO rendezésében most indult könyvvetette időszakos. Jakó Zsigmond bevezető tanulmányából megtudjuk, hogy a Philobiblon a középkori irodalom társtalán alkotása. Sem előzménye nem volt, sem folytatása századokon át, amíg a humanizmus természetessé nem tette a könyv szeretetét. Világot látott, nagyúri életet élő főpap munkája a sötétnek nevezett XIV. században. (*Kriterion*, 1971.)

FRIEDRICH DÜRRENMATT: Arckép helyett. — Új oldalról mutatkozik be a magyar olvasónak a svájci drámaíró: beszédeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye majdnem húsz év termését

szolgáltatót paraszti lét és az ebből származó tehetlenségérzés. A parasztság egyik része a túlvilági üdvözüléshez menekült, a másik meg élni akart, kenyeret és megélhetést biztosítani magának. A nyomorban élő nem ideologizál, nem keresi a meghatározásokat és kategóriákat. Mindenkinél el kellene olvasnia *Amit még nem mondtam el* című visszaemlékezését. Írói indulásának éveiben írt szociográfiája, *Az Alföld parasztsága* e kérdés írói dokumentuma. (Milyen kár, hogy nálunk még senki sem gondolt kiadására. Pedig tanulhatnának belőle szociológusaink.)

A Veres Péter-i társadalomszemléletben a közösségi létnek és együttélésnek meghatározó szerepe van. Az „országban, nemzetben gondolkodni” kifejezéssel ő ajándékozta meg kortársait. Ez természetesen következik realista látásából: az emberi nemnek nem volt olyan korszaka, amikor ne közösségben élt volna. Korunk közössége a nemzet. Író, tudós, gondolkodó kötelessége a nemzet és ország tudatos és elkötelezett szolgálata, mert aki nem találja meg helyét a nemzetben, az nem találhatja meg az emberiségben sem, hiszen az is nemzetekből áll. Nincs olyan „létforma”, amelyben bárki függetleníteni tudná magát korának közösségétől. Legfeljebb a doktrínér kreál magának lombik-létet, és rossz közérzetének pesszimista vagy anarchista filozófiát. A nemzeti létnek „korevidenciája” van, társadalmi-történelmi időszerűsége. Kevesen fogalmazták meg tisztábban és egyértelműbben a patriotizmust: a „nemzetünk iránti természetes közösségi érzés nem nacionalizmus, hanem országunk megtartásához, nemzetünk önfenntartásához életbevágóan szükséges állampolgári felelősség, szellemi-lelki elkötelezettség” (A „*gubernamentális*” gondolkodásról).

Az igaz irodalom közösségi irodalom. Veres Péter ilyen irodalomnak tartja a görögöt. Benne szólalnak meg a közösség és egyén gondjai, törekvései. A *görög drámák újraolvasása* közben című esszéjében fogalmazta meg a kultúra tragédiájának sarkalatos kérdését: „Miért nem tud a közösségépítő gondolkodás (az igazi „gubernamentális” gondolkodás) az életben tartósan megvalósulni? Miért nem tudott az aiszkhüloszi „konstruktivizmus” és szókra-teszi filozófia realizálódni a görögök életében? A sokféle okok és körülmények között az politikai hatalomnak is szerepe van.” A közösség — nép vagy nemzet — belső léttörvényeivel együtt „tenyészet”, képződmény, amelyet a létvalóságából kikristályosodó kultúra acéloz sorsát irányító, öntevékeny közösséggé. A közérdektől elidegenedő politikai hatalom belülről roncsolja szét, fogyasztja el, elősdi kelevényként, az öntörvényeiben egészséges testet. Az élet természetes menetének dogmatikus vagy szubjektivista gúzsbakötése pusztulást okoz.

Milyen legyen a szocializmus? Hogyan foghatja egységbe a közösség, kultúra, hatalom hármas tényezőjét? Ebben foglalható össze a fejlett szocializmus időszéri kérdése. A politikai hatalom átvétele, a nagyüzemi termelés megteremtése, az osztályellentétek felszámolása önmagában nem formálja a társadalmat közösségi társadalommá. A szocialista

nemzetet „lelki-szellemi-erkölcsi“ forradalommal kell igazi közösséggé, eleven hatóerővé tenni. Ez a történelmi jelenlét. Olyan erkölcsre van szükség, amely egységbe kovácsolja az embereket, közös akaratba fogja az egyéni törekvéseket a történelmileg soronlevő feladat elvégzésére. A célt és eszközöket nem lehet mesterségesen, kívülről bevinni. Belülről kell hogy kiépüljön, a természetes életerő kibontásával. A példák sokaságából csak egyet emelnék ki: a *társadalmi demokratizmust*. Művi úton ezt nem lehet létrehozni. A társadalmi szervezetekben, testületekben „magától értetődő spontán demokratizmus-sá“ kell fejlődni. Demokraták kelleneek, nem doktorinék. Népi-nemzeti felelősségüket ismerő, művelt emberek, akiknek idegeibe rögződött, vérükben fluidummá vált a közösségi társadalom akarata és céljai. Akiktől idegen az „elmandarinosodás“, az elszakadás a közösségtől, a beszűkülés csoportosulások, rétegek magánérdekeinek rendszerébe. A szocializmusban az egész szellemi élet feladata olyan szemlélet kialakítása, amely az egész társadalom gondolkodásmódját és életérzését közösségivé és felelőssé tudja formálni. Tudatosítja a történelmi jelenlétet. Olyan „törvényt“ kell alkotni, amely az emberek idegzetébe és reflexeibe égetődik. Önámítással vagy a semmi kábulatában nem lehet élni.

Veres Péter gondolatai, eszméi, erkölcsi elkötelezettsége korszerű és időszerű. Nem küllhoni minták felől közeledik a hazai valóság felé, nem akarja utánozni a máshol, más körülmények között születettet. A hazai megértéséből és a kor eszméiből tekint a jövő felé, elhivatottsággal és tudatos sorsvállalással.

Fábián Ernő

A nyolcadik oldalon: zene

Nem tudom, más szakmabeli olvasók miként vélekednek, de zenei körökben a nyolcadik, teljes egészében a zenének szánt oldal *A Hét* megjelenése óta eltelt egy esztendő során nagyon sok hívet szerzett magának. Régóta szükségünk volt egy rendszeres hazai magyar zenei sajtó fórumra, és ezt kielégítő módon biztosítja az említett zenei oldal. Már ezért is, s ez nem kevés, elismerés illeti *A Hét* szerkesztőségét és zenei munkatársait. (Egy másik állandó jellegű és rohamosan emelkedő színvonalú zenei fórumunk a *Művelődés* hasábjain lát napvilágot, de az, sajnos — legalábbis városban —, nem örvend *A Hété*hez fogható olvasottságnak.)

Nem kis feladat hetente tartalmasan és érdekesen cikkezni anélkül, hogy a szerző — minden esetben — az éppen lezajlott eseményekhez köthetné a választott témát. Az ilyen rendszeres, „kötelező“ heti munka hivatásos publicisták találmányát is próbára teszi. Érthető tehát, hogy a három legszorgal-

TEKA

öleli át Elisabeth Brock-Sulzer előszavával, Zimonyi Andrea fordításában. Az új, izléses formában megjelent kiadvány hűen tükrözi a kritikusként indult drámaíró szembekerülését saját kritikusi voltával, világszemlélet-alakulásának még mindig befejezetlen folyamatát, gyakorlati dramaturgiai útkeresését. Dürrenmatt merészen vitatkozik mind vitapartnereivel, mind önmagával. Iróniája, öniróniája kíméletlen. Nem véletlen a kötet mottója: „Aki nem mond ellent önmagának, attól többé semmit sem olvasnak.“ Tisztában van támadhatóságával, és sokszor megelőzve kritikussait önmagát támadja, ezáltal is segítve önmaga és mások számára elveinek tisztázását. Nem marxista, de sajátos utakon jár, merészen társadalombíráló polgári humanizmusával az emberséget szolgálja. Izgalmas, becsületos vitára serkentő olvasmány. (*Gondolat*, 1971.)

GEREBLYÉS LÁSZLÓ: Ezerarcú világ. — Valóban a széles világ lírája bontakozik ki a szerző összegyűjtött műfordításaiból, vagy ha pontosabban akarunk lenni: egy vérző és harcoss világ költészete. Róla, a régi *Korunk*, a pozsonyi *Az Út*, a párizsi *Üzenet* költőjéről mondták, hogy „publicista poéta“, s íme, most századunk legjobbjaival igazolja poétaság és közügyiség egy-igazát. Legbővebb a francia anyag, nemegyszer személyes barátkozások illetődését is közvetítve. Aragon sorstársa és fordítója (itt van a lélegzetfójtó *Ballada arról, aki kivallatás közben is énekel*), személyes ismerője Tristan Tzarának is, aki dada ide, dada oda — az 1938-as Prága keresztútját zengi, tehát éppen úgy politikus költő, mint az antifasiszta Eluard, Desnos, Monjo s annyi más. A gyűjtemény nem áll meg a világháborúnál: vietnamiak, ara-

TÉKA

bok, négerék szabadságharca éppen úgy megszólal benne, mint lengyel, román, bolgár, szovjet kommunista költők embersége. S a múlt sem elhanyagolt. Feltűnő ajándék a gazdag Pottier-anyag, benne az *Internacionálé* eredeti, teljes, új fordítása. Szép Jacques Gaucheron történeti eposza a lyoni takácsfelkelésről. 1965-ben még maga Gereblyés László jelentette be kötetét — a megjelenés már emlékének áldoz. (Magvető, 1971.)

GALSAI PONGRÁC: Öltözőtükör. — E kis könyv 24 budapesti — többnyire nálunk is ismert — színészt mutat be. Az író bevallása szerint a műfajnak aligha lehet nevet adni, mert az írások „portrék ugyan, de az arcképet nem a szerző, hanem a modell rajzolja meg. És interjúk ugyan, de nem alakul ki párbeszéd a kérdező és a nyilatkozó között“. A válogatásban helyet kapnak részben a „nagyok“, részben pedig az esetleges „nagyság“ várományosai; a szerző arra törekedett, hogy minél több színésztípust, korosztályt és műfajt vegyen sorra. Néhány kiragadott név a bemutatottakból: Bessenyei Ferenc, Lehoczky Zsuzsa, Darvas Iván, Dayka Margit, Kozák András, Psota Irén, Sinkovits Imre, Kállai Ferenc, Tolnay Klári, Feleki Kamill, Bujtor István, Törőcsik Mari... A művészportrékat pár szóban vázolt írói benyomások nyitják, ezeket követik a váratlan vagy sablonos, ötletszerű vagy előregyártott, intím vagy hivatalos kérdések és válaszok pályakezdséről, eredményekről, vágyakról, reményekről, hobbykról, felelősségtudatról, maganéletről, népszerűségről — s így kerekedik ki könnyedén az összkép. (Kozmosz Könyvek, 1971.)

Magyar szemtanúk a Párizsi Kommunőről. — A 280 lapra terjedő, érdekes összeállítás

masabb zenei munkatárs: László Ferenc, Vermesy Péter és Rónai István számos kitűnő cikk mellett halványabb teljesítményekkel is jelentkezett. Ez a nyilván elkerülhetetlen egyenlettség azonban nem vet árnyékot a zenei oldal munkatársainak érdemeire, arra, hogy új, friss, őszinte hangot hoztak zenei publicisztikánkba; nem „magas lóról“ szólnak a közönséghez, nem kényerük a sznobos nagyképűködés, a mindenáron való meghökkentési szándék, a könnyebb műfajok arisztokratikus lekezelése. Elvszerűen bírálták mindazt, ami zenei életünkben, zenektatásunkban, zenei kiadványainkban bírálendő, és mély tiszteletadással illették, ami pozitívum, érték. Úgy léptek fel, mint akik a romániai zenei élet szerves, megbonthatatlan egészének részeseiként, testvérien együttműködve a román zenészkollégákkal a múlt közös eszményképeinek mintájára közös eszményű zenei jövő érdekében fáradoznak. Következtesen demokratikus szellemben szorgalmazták a dolgozó tömegek zenei művelődésének állandó emelését, megadták a népzene-kultúrának azt a teret, amelyet megérdemel és amit eddig zenei sajtónkban mégsem kapott meg. Kiálltak a tartalmasság, lényeges mondanivalójú zenei újért, de bírálatlaltal illették nem egy gyökértelenül modernkedő öncélú túlkapást. Tetszettek az összehangolt tematikájú zenei oldalak, a Beethoven-, Bartók- és Enescu-oldal (egy-egy évforduló alkalmából), az amatőrmozgalomnak, a romantikus és modern opera születése közös évfordulójának szentelt oldal. Műfajok és stílusok problémáinak elemzése — így a kórusirodalom, a tómege dal, az operett, a könnyűzene, az opera, a regősének, zene a tévében, a táncművészet, a dzsessz, a beat-zene, a gyermekdal, a rendhagyó összetételű hangszerek hangversenyei —: hétről hétre a nyolcadik oldalra kerültek a megadott keretnek megfelelően szűkszávu, de sohasem szűkeblű taglalásban. Tetszettek a tömör megemlékezések nagy műsikusokról. Így legalább — bár egy pillanatra — a figyelem középpontjába került Rezik Károly, Seiber Mátyás, Dinu Lipatti, Viski János, Zsizsmann Rezső, Antonin Ciolan, Mihail Jora, Karácsonyi Ferenc, Louis Armstrong. (Sajnálatos mulasztás azonban, hogy Igor Sztravinszkij haláláról a zenei oldal szerkesztői teljesen megfeledkeztek.)

Rokonszenvesen demokratikus vonása a rovatnak az állandó párbeszéd az olvasóval, akinek véleményét, kérdéseit, érdeklődési körét szem előtt tartja, illetve indokolt esetben közli az oldal. Ugyancsak helyes, hogy bizonyos szakterületeken a törzsgárda készséggel átadta a szót a specialistának, akár anket-alanyi, akár cikkírói minőségben. Az opera-an két során például nagyteknitélyű zeneszerzők, zenetörténészek és karmesterek számoltak be tapasztalataikról, s számos hasznos észrevételt, javaslatot tettek. Figyelemre méltó volt több „alkalmi“ munkatárs közreműködése, Boros Zoltáné a dzsessz területén, Szenik Ilonáé, Almási Istváné a folklór kérdéseiben, Benkő András zenetörténészé s a fiatalabb kritikussgárda megszólaltatása — egyelőre igen ritkán — András Enikő és Selmeczy György személyében.

László Ferenc és Vermesy Péter olyan sokoldalú

zenei tevékenységet fejtenek ki, hogy „menet közben” találnak rá a cikkezéshez szükséges témákra: az előbbi mint zenepedagógus, fuvolaművész, kutató, mint a tévé és A Hét zenei rovatának vezetője, utóbbi mint főiskolai tanár, zeneszerző, színházak és bábszínházak zenei munkatársa, mint fesztiválok zsűritagja. Legtöbbször sikerül a személyes élményben, olvasmányban, a hallott zenében felfedezniük a közügyet, ez ihleti legjobb írásaikat: László Ferenc: *Apropó, Beethoven!* I. 5., *Jubileumi megkérdeés*, I. 6., *Beethoveniana* 70, I. 8., *Gondok Bartók-ügyekben*, II. 7., *Falun*, II. 9., *Mozart nominaliter*, II. 14., *Zenei utazás fuvolával*, II. 15., *Dósa Lidi halálára*, II. 22., *Táborozunk*, II. 21.; Vermesy Péter: *Közönség és modern zene*, I. 3., *Közönség és régi zene*, I. 4., *Rögtönzés vagy megoldás?* I. 5., *Pedagógus-gondok*, II. 2., *Viccelünk*, II. 14., *Korszerű tömegzene*, II. 21., *Vizsgálunk*, II. 27. Néha azonban az élmény előadása többé-kevésbé öncélúan vagy erőltetetten hat (László Ferenc: *Zene a tróliában*, II. 8., *Ki az utcára!* II. 18., *Mi lesz a muzsikával?* II. 23.; Vermesy: *Kisérőzene I.*, II. 5., *Mese az írástudóról*, II. 10., *Természetvédelem*, II. 34.). Stílusuk nem mindig attól válik szépirodalmi értékűvé, hogy ezzel a céllal fogalmaznak mondanivalójukat (például László: *Párbeszéd egy zeneszerzővel*, II. 3—4. vagy Vermesy szatirikus írásai), hanem inkább attól, hogy spontánul, nagyon őszintén átéljük azt, amiről írunk (László: *Dósa Lidi halálára*, *Mozart nominaliter*, *Emlékművet!*, Vermesy: *Vizsgáló*).

Szándékosan választottuk külön Rónai István írásait a szaktársaitól. Az ő cikkei ugyanis másféle alkatról tanúskodnak. Nem a közvetlen, személyes tapasztalat a kiindulópontja, hanem az ötlet, a fantázia, a szintetizáló készség. Sokszor az az érzésünk, mintha Rónai egy új zeneírói műfajt teremtené, és ha ennek a műfajnak nevet kellene adnunk, mini-esszének neveznők. Keményebb fába vágja a fejszéjét, mint a társai, helyenként nagyobb sikereket ér el, máskor meg nagyobbakat bukik náluk. Egy másfél flekkes cikk ugyanis nem mindig alkalmas zeneesztétikai probléma kifejtésére, s bármennyire bámulsó is Rónai tömör összefoglaló készsége, az a mód, ahogyan egy-egy találó képpel egész problémakört bevilágít vagy homályban hagy, de úgy, hogy az olvasó fantáziáját mozgatja meg, olykor hiányoljuk a téma célratörőbb, részletesebb kibontását. Rónai ars poeticáját *Az osztályozhatatlan zenekritikák* című kitűnő mini-esszéjéből véljük kihallani (II. 7.). A műfaj telitalálatai közt említhetjük még a *Giccsparádét* (II. 12.), *Otthonunk zenéjét* (II. 16.), a *Harangzenét* (II. 24.). Ugyancsak érdeme Rónainak a polemikus hevület, amellyel egy Middleton, egy Pierre Boulez és mások hiper-avantgardista tendenciáival vitatkozik a legnemesebb zenei hagyományok védelmében és szellemében. Az opera-műfaj haldoklását hirdető Boulez-elméletet egész cikksorozatban cáfolja (*Koldus-e az opera?* II. 28—36.) anélkül, hogy leplezné a műfaj tényleges gyöngéit és ellentmondásait. Rónai szellemes, frapáns, feszes stílusáról a leghitelesebb képet talán a *Térzene—bútorzene* című írása nyújtja, különös tekintettel a befejező részre (II. 6.). Amikor azonban

TEKA

Nyilas Márta munkája, a bevezetőt Erényi Tibor írta. A könyv hat kortárs írásából és tudósításaiból közöl szemelvényeket. Borostyán Nándor, demokratikus, ellenzéki újságíró, a porosz—francia háború haditudósíftója, Szederkényi Nándor, újságíró és függetlenségpárti képviselő, valamint Bényei István személyi élményeket írják meg, illetve a Kommunról vallott nézeteiket fejtik ki. A másik három szerző írásai számunkra azért is érdekesek, mert erdélyi származásúak, vagy munkásságuk valamelyik időszaká idekapcsolódik. A szatmári származású Török János, a világljáró, személyes élményei alapján megírt útleveleit a Vasárnapi Újságban közölte. Az udvarhelyszéki Ugron Gábor, a későbbi országyűlési képviselő, 1871 március végétől rendszeresen küldötte a friss benyomások közvetlen hatására írt tudósításait, a nemzetközi munkásmozgalom egyik vezető alakja, Frankel Leó pedig a Kommun idején munkügyi miniszter volt. A kötet tartalmazza az ebben az időszakban írott politikai leveleit, felhívásait, felszólalásait a tanácsülésen és későbbi visszaemlékezéseit. (Kossuth, 1971.)

KÖNYVA JUDIT: Sarkadi Imre.

— Az 1945 utáni magyar irodalom e sokat vitatott írójáról több cikk, tanulmány íródott már. Könyva Juditnak az *Arcok és vallomások* sorozatban megjelent műve az első könyv-terjedelmű, átfogó pályakép. A szerző személyes emlékek, barátok és családtagok vallomása alapján rajzolja meg Sarkadi alakját. Alakrajz és a művek bemutatásának egyensúlyát megtalálva, az elemzés körébe a gyermekkor élményvilágát, a kiterjedt rokonság (később modellül is szolgáló) tagjainak jellemvonásait, a pályakezdés újságírói tapasztalatait, az 1946—47-es esszéket, publicisz-

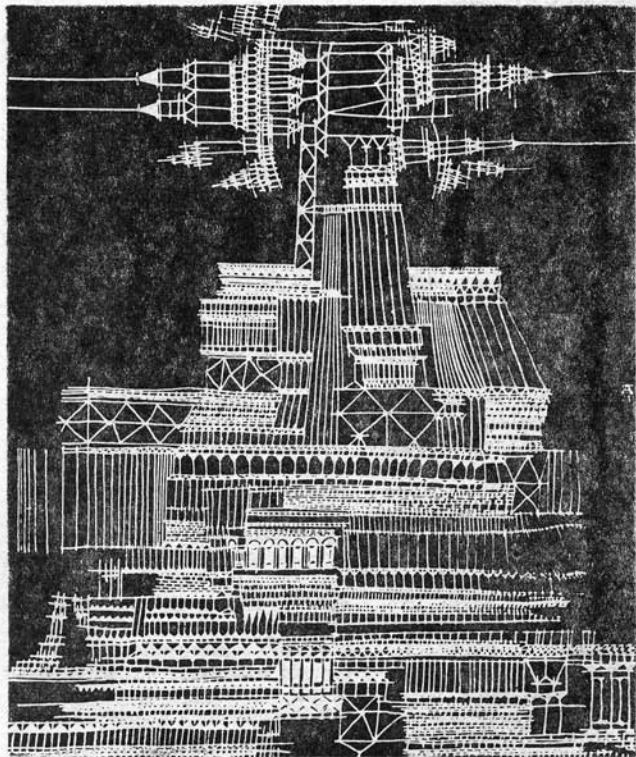
TÉKA

तिकai írásokat is bevonva fest társadalmi és pszichológiai vonatkozásaiban egyaránt árnyalt portrét. Az életmű alapotívumának „az öntörvényű szubjektum védelmének gondolatát” tartja, Sarkadit pedig a társadalmi problémákat etikai szempontból vizsgáló írónak, aki legjobbat akkor alkotott, amikor — a művekben az önelemzés—önboncolás fájdalmait is tükröztetve — leszámol a megtartó önámítással. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.)

önnön tollának erejétől megrészegül, akkor Bartókot, Hindemithet „a nemzet, a nemzetek napszámosságának” nevezi, „kigyúló oboákról és kürtökről” ír, és az út menthetetlenül vezet az Utunk „Ki hitte volna?...” rovata felé.

Külön kell szólnunk a zenei oldal *Fonotéka—Zenetár* rovatáról, mely bizonytalanabb indulás után fokozatosan magára talált, hogy a szóban forgó lemezeket, könyveket, kottákat ne csak „lereagálja”, hanem aktívabb hozzáállással, érdekes előadóművészeti, kiadói, terjesztői kérdések polemikusabb hangú kifejtésével egyre eleveőbb sajtó-atmoszférát teremtsen. A rövid zenei hírek gondolatébresztő, igényes, sőt csattanós fogalmazása is elismerést érdemel. Reméljük hát, hogy az elkövetkező hétvégeken is ugyanazzal az izgatott érdeklődéssel lapozhatunk majd rá a hetilap nyolcas számot viselő oldalára, mint eddig...

Simon Dezső

Arkossy István:
Erőmű